

فضای مجازی و نقش آن در توسعه فرهنگ مطالعه و کتابخوانی در شرایط قرنطینه ناشی از شیوع ویروس کرونا

مریم ابوطالبی^۱

^۱ کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش شناسی (دبیر آموزش و پرورش شهر اصفهان)

چکیده

در چند دهه اخیر به واسطه تحولات فراوان در زندگی بشر، بسیاری از رفتارهای انسان تحت شعاع این تحولات و پیشرفت ها قرار گرفته است و نوع نگاه انسان امروزی به آنها متفاوت شده است. یکی از رفتارهای مطلوب و پسندیده که علیرغم همه تحولات بشری، نقش و جایگاه خود را در بین شهروندان جامعه جهانی حفظ کرده است، فرهنگ مطالعه و کتابخوانی است. اگر چه در سالیان اخیر ورود فناوری های نوین اطلاعاتی و ارتباطی به زندگی بشر بر نوع رفتار مطالعه گرایانه شهروندان تاثیر گذاشته است با این حال این یک واقعیت آشکار است که شهروندان جامعه جهانی علیرغم همه دغدغه ها و نگرانی های ناشی از زندگی ماشینی و ظهور و نفوذ فناوری ها در زندگی آنان، همچنان به مطالعه و کتابخوانی علاقمند هستند و همچنان ترجیح می دهند بخشی از وقت استراحت خود را صرف مطالعه و کتابخوانی کنند که این کار به دوشکل صورت می پذیرد. برخی از شهروندان به رسم قدیم به شیوه سنتی کتاب فیزیکی تمایل پیدا می کنند و برخی نیز ترجیح می دهند از امکانات فضای مجازی برای مطالعه و کتابخوانی استفاده کنند که هر دو شیوه می توانند به شکل مطلوبی در توسعه فرهنگ مطالعه در بین شهروندان جامعه جهانی نقش مفید و ارزشمندی داشته باشند. از بدو شروع ویروس کرونا در جهان و پیامدها و محدودیت های ناشی از آن به ویژه منع و کاهش تردها به اماکن عمومی، علاقمندان به کتاب نیز با مشکلات عدیده ای مواجه شدند به گونه ای که دسترسی به منابع کتابخانه ای برای آنان سخت و دشوار شد. با پدید آمدن چنین بحرانی، فضای مجازی به کمک علاقمندان به کتاب آمد و برای ناشران، کتابفروشان و کتابخانه ها به ویژه کتابخانه های ملی و عمومی کشورها فرصتی فراهم کرد تا انواع منابع اطلاعاتی مورد نیاز علاقمندان به کتاب را در اختیار آنان قرار دهد. بر این اساس این مقاله بر آن است تا با تبیین نقش فضای مجازی، اهمیت آن را در توسعه فرهنگ مطالعه و کتابخوانی در شرایط بحرانی از جمله شرایط ناشی از محدودیت ها و ممنوعیت های ویروس کرونا را مورد مطالعه و بررسی قرار دهد.

واژه های کلیدی: فضای مجازی، مطالعه و کتابخوانی، قرنطینه، ویروس کرونا

۱. مقدمه

امروزه با اختراع اینترنت و تکامل سرویس های آن گونه های جدیدی از ارتباطات مجازی شکل گرفته است. رشد شتابان فناوری های نوین اطلاعاتی و ارتباطی، الگوی ارتباطات فردی و گروهی در جوامع را نیز دچار دگرگونی، تحول و تکامل کرده است. لزوم بررسی اثرات فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی بر روابط انسانی برای درک شرایط کنونی بر کسی پوشیده نیست (دادگران و همکاران، ۱۳۹۶). در جهان امروز میزان مطالعه کتاب و سایر مواد خواندنی، یکی از شاخصه های توسعه و عامل پیشرفت جوامع به شمار می آید. مطالعه مواد خواندنی غیردرسی فرصتی برای کسب دانش و بالا بردن مهارت های فکری و اجتماعی است که در این بین، نقش کتاب به عنوان آشناترین و دیرینه ترین قالب ارائه دانش بشری می تواند بسیار مهم و تأثیرگذار باشد (ضیایی، ۱۳۹۷).

اگر چه هنوز هم بسیاری از علاقمندان به کتاب و کتابخوانان حرفه ای ترجیح می دهند که برای گذران اوقات فراغت و همچنین سایر نیازهای اطلاعاتی نسخه چاپی و فیزیکی کتاب ها را مورد مطالعه و استفاده قرار دهند اما حقیقت این است که فضای مجازی واقعیات غیر قابل انکار دنیای امروز است و بسیاری از کتابفروشان، ناشران کتب و کتابخانه های مختلف به ویژه در چند سال اخیر به دنبال این بوده اند تا زمینه ای را فراهم کنند که علاقمندان به کتاب بتوانند با استفاده از فناوری های نوین اطلاعاتی و ارتباطی از جمله اینترنت و خدمات مبتنی بر آن به منابع اطلاعاتی مورد نیاز خود دست پیدا کنند و آنها را مورد استفاده قرار دهند. هر چند ممکن است هنوز هم لذت مطالعه کتاب های چاپی برای بیشتر کتابخوانان جایگاه و ارزش خود را حفظ کرده باشد و آنان گرایش و تمایل فراوانی به مطالعه چنین کتاب هایی داشته باشند اما نباید فراموش کنیم که گاهی مشغله ها و دغدغه های زندگی امروزی این فرصت را از شهروندان می گیرد که مثل سالیان نه چندان دور مستقیماً به کتابخانه ها مراجعه کنند و کتاب های مورد نیاز و علاقه خود را دریافت کنند.

همانطور که از زمان های گذشته مرسوم بوده است، هر فردی که کتابی را مطالعه می کرد و مطالب آن را مناسب می یافت، آن را به دوستان و نزدیکان خود توصیه می کرد. در زمان حال نیز این توصیه ها ادامه دارد. در شبکه های اجتماعی افراد می توانند کسانی را بیابند که با آنها علائق مشترکی دارند. برای نمونه، افرادی که همگی به کتاب و کتابخوانی و اشتراک آن علاقه مندند با حضور در شبکه های اجتماعی و استفاده از بستر توانمندساز آن توانسته اند با افرادی از سراسر دنیا که علاقه ای مشترک به کتاب دارند، ارتباط برقرار کرده و از مزایای این ارتباط بهره ببرند (اکبری تبار، ۱۳۸۹). به منظور ارتقاء فرهنگ مطالعه، باید راهکارهای اجرایی، روانی، تربیتی، ساختاری، دستگاهی، و خانوادگی موردنظر قرار گیرند تا بتوانیم مطالعه را جهت دار، روشمند، مداوم، و هدفمند کنیم. درواقع، فرهنگ مطالعه، کاری است اساسی با اصولی همه جانبه که جمع آنها در یک مدل می تواند مدارس و آموزشگاه های ما را متحول و سهم مطالعه ما را که به زعم برخی صاحب نظران ۲ دقیقه در روز نسبت به برخی کشورها که بین ۲۰ دقیقه تا ۱ ساعت است بالا ببرد. فنون کتابخوانی و ترویج فرهنگ مطالعه، عامل رشد اصول کلی رفتار، و جلوگیری از بزهکاری می شود (هرنیک، ۱۹۸۷).

با پذیرش این واقعیت آشکار که شهروندان در جهان امروز به درست یا نادرست فرصت کمی در اختیار دارد که بتواند به فعالیت هایی غیر از فعالیت های روزمره خود بپردازند، باید بر این نکته تاکید شود که پرداختن صرف به دغدغه ها و نگرانی های زندگی روزمره و غافل ماندن از اموری که می تواند بر زندگی آنان تأثیر مفید و مثبت داشته باشد، پیامدهای خوب و مطلوبی به دنبال نخواهد داشت. انسان به همان میزان که کار می کند تا درآمد بیشتری داشته باشد به همان میزان نیز باید برای سلامت و آرامش روح و روان خود نیز وقت صرف کند. مطالعه و کتابخوانی یکی از مهمترین راهکاری است که از گذشته دور تا زمان حال از ابزارهای پر کردن و لذت بردن از اوقات فراغت بوده است که به نظر در سال های اخیر به ویژه پس از فراگیر شدن انواع فناوری اطلاعاتی نقش آنان در زندگی انسان امروزی کم رنگ تر از هر زمانی شده است اما حقیقت چیز دیگری است. این درست است که فناوری اطلاعاتی و ارتباطی به طور شگرفی زندگی بشر را تحت تأثیر خود قرار داده اند اما با همه زرق و برقی که دارند نتوانسته اند لذت مطالعه را از انسان بگیرند و شرایط به گونه ای شده است که شهروندان از همین

فناوری ها برای مطالعه و کتابخوانی بهره می گیرند که مصداق عینی آن استفاده از اینترنت و فضای مجازی در اطلاع از آخرین اطلاعات مربوط به ویروس کرونا و مطالب و اطلاعات مرتبط با آن است.

فضای مجازی نسل جدیدی از فضای روابط اجتماعی هستند که با اینکه عمر خیلی زیادی ندارند، توانسته اند به خوبی در زندگی مردم جا باز کنند. مردم بسیاری در سنین مختلف و از گروه های اجتماعی متفاوت در فضای مجازی کنار هم آمده اند و از فاصله های بسیار دور در دنیای واقعی، از این طریق با هم ارتباط برقرار می کنند. امروزه روش های ارتباطی با دیگران از طریق اینترنت افزایش یافته است. پست الکترونیک، پیام های کوتاه، چت روم ها، وب پایگاه ها و بازی ها، روش هایی برای گسترش و حفظ روابط اجتماعی شده اند. روزانه نزدیک به چهارصد میلیون نفر در سراسر دنیا از اینترنت استفاده می کنند و یکی از کاربردهای اصلی اینترنت، برقراری ارتباط اجتماعی با دیگران است. شاید عیب اصلی ارتباط های اینترنتی آن است که ارتباط در فضای مجازی، اساساً بر متن استوار است و بنابراین، از نشانه های بصری و شنیداری در تعامل های رو در رو بی بهره است (ملک ریسی و همکاران، ۱۳۹۴).

بیش از یک سال است که جامعه جهانی با پدیده ای به نام ویروس کرونا دست و پنجه نرم می کند. این ویروس که همه ابعاد زندگی انسان عصر کنونی را تحت تاثیر خود قرار داده است ممنوعیت ها و محدودیت های فراوانی را برای شهروندان در گوشه گوشه این کره خاکی ایجاد کرده است که بدون شک هم به لحاظ مادی و هم به لحاظ معنوی پیامدهای منفی فراوانی را به دنبال داشته است. یکی از پیامدهای منفی شیوع ویروس کرونا بسته شدن انواع کتابخانه ها و به تبع آن ایجاد محدودیت برای دسترسی علاقمندان به کتاب بوده است که پس از بروز و شیوع این ویروس، انواع کتابخانه ها بر آن شدند تا به انحاء مختلف زمینه را برای استفاده مراجعان و مشتریان فراهم کنند که در همین مقاله به برخی از این روش ها و راهکارها اشاره خواهد شد و متوجه خواهیم شد که کتابخانه ها چگونه می توانند در شرایط کرونا به وظیفه و رسالت اجتماعی خود به شکل مطلوب جامه عمل بپوشانند.

۲. اهمیت مطالعه و کتابخوانی

کتاب، یکی از ابزارهای تفکر، رشد و تعالی انسانی است. از دیرزمان اهمیت مطالعه و کتابخوانی نزد اهل علم و ادب شناخته شده است و درباره آن سخن ها رفته است. کتاب، حتی در روزگار پیشرفت های چشمگیر بشر در عرصه های دانش، تمدن و فرهنگ، نه تنها اهمیت خود را از دست نداده، بلکه جنبه های گسترده تر، تازه تر و جلوه های پایدارتر یافته است. بی گمان، کسانی که در وادی پیشرفت های گوناگون، گام های بلند برداشته اند، هرگز با کتاب و کتابخوانی بیگانه نبوده اند، بلکه مطالعه را عنصری اصلی و ضروری دانسته اند (زارعی، ۱۳۹۲). درحالی که فرهنگ کتابخوانی و مطالعه به عنوان یک عنصر اصلی در یادگیری باید والاترین جایگاه را در گستره های فردی و اجتماعی به ویژه در میان نسل نوجوان و جوان دانش آموز دارا باشد، اما متأسفانه به دلائلی گوناگون، کتاب از چنین موقعیتی که شایسته جامعه ما باشد برخوردار نشده و هنوز مطالعه به عنوان یک نیاز دائمی برای همگان مطرح نیست. در نظام آموزشی کشور ما ترویج فرهنگ کتابخوانی و وجود کتابخانه های جامع در مدارس و نقش آنها در تعمیم آموزش و پرورش، هنوز فکری تازه تلقی می شود و برای ایجاد و توسعه آن اقدامی مؤثر نشده است؛ ولی در کشورهایی که سابقه طولانی تری در زمینه آموزش و پرورش جدید دارند، از دیرباز ایجاد کتابخانه ها مورد توجه بوده است (صبا، ۱۳۷۱).

مطالعه و کتابخوانی یکی از لذت بخش ترین رفتارهای انسان هستند که در همه ادوار تاریخی به دلائل گوناگون از جمله تفریح و سرگرمی، آموزش، داد و ستد..... مورد توجه مردمان جهان بوده است و این جایگاه و اهمیت همچنان مورد توجه و عنایت همه شهروندان جامعه جهانی قرار دارد. جهان امروز، جهان تحولات شگرف است. جهانی است که انسان به واسطه هوش و خلاقیت خود به بسیاری از فناوری ها دست یافته است و عطش او برای خلق فناوری های جدید سیری ناپذیر است. اما با کمی تأمل و دقت به خوبی در می یابیم که پیشرفت و توسعه بشر در همه زمینه های علمی منوط به بهره گیری از فکر و اندیشه

های دیگران است که یا به شکل مکتوب به آنها دسترسی پیدا کرده است و یا به شکل شفاهی و سینه به سینه به آنان منتقل شده است. در هر دو حالت انسان هیچگاه از مطالعه و کتابخوانی بی نیاز نبوده است و تاریخ نشان داده است که انسان ها در طول تاریخ فکر و اندیشه یکدیگر را تکامل بخشیده اند و به راهکارها و نوآوری های جدید دست یافته اند.

همه می دانیم سرانۀ مطالعه در ایران، بالا نیست. ما در مقایسه با کشورهای پیشرفته، به طور حتم، زمان کمتری برای خواندن و مطالعه صرف می کنیم. علت هر چه که باشد، کتاب، کتابخانه، کتابدار، قیمت، کیفیت، دسترس پذیری...، نقش خود انسان در این رابطه فراموش نشدنی است و نمی توان آن را نادیده گرفت. این احتمال هست که هدف ها و انگیزه های ما برای مطالعه چندان قوی نیست؛ زیرا اگر انسان به ضرورت و فایده یک امر آگاه شود، عوامل بیرونی، نمی تواند نقش چندان مؤثری در رفتار وی داشته باشد (دیانی، تقی پناهی، ۱۳۸۷). کتابخوانی برای کودکان باعث می شود آن ها در سنین بزرگسالی نیز به کتابخوانی علاقه داشته و بیشتر به سمت کسب دانش حرکت کنند. کسب دانش یکی از اصول اساسی موفقیت است که بدون مطالعه میسر نمی شود. بیشتر عادات انسان ها ریشه در دوران کودکی دارد، بنابراین والدین باید از همان ابتدا فرزندشان را به کتاب خوانی عادت دهند. اما عادت دادن کودکان به کتاب خوانی کار چندان ساده ای نیست و باید با روش های مناسبی انجام شود. در صورتی که آموزش کتاب خوانی به کودکان با راه های صحیح انجام نشود، به احتمال زیاد مطالعه و کتاب خوانی در آینده برای کودک کاری سخت و طاقت فرسا خواهد بود. بدون شک یکی از مهم ترین و مؤثرترین دوران زندگی آدمی، کودکی است؛ دورانی که شخصیت پایه ریزی و شکل می گیرد. در این دوران خواندن نخستین سنگ پایه زندگی اجتماعی کودک است. با خواندن کتاب و گفتگو پیرامون آن، کودک تجربیاتی کسب می کند. او یاد می گیرد چگونه سخن بگوید، چگونه نظرش را بیان کند، چگونه به نظر دیگران احترام بگذارد و چگونه بنویسد. اگر در جامعه ای نیازهای کودکان و خانواده های آنها از حق تقدم برخوردار نیست، باید برای برآوردن آنها کوشید (حامل، ۱۴۰۰).

فرهنگ سازی پیرامون مطالعه و کتابخوانی چه در فضای مجازی و چه بدون آن نیازمند توجه به نکات فراوانی است. چنانچه پیش از این گفته شد در حال حاضر فناوری های نوین اطلاعاتی و ارتباطی تأثیر به سزایی بر زندگی بشر گذاشته اند به گونه ای که برای بسیاری از شهروندان جامعه جهانی زندگی بدون فناوری ها سخت و دشوار است. اما انسان امروزی همچنان عطش دسترسی به اطلاعات جدید برای موفقیت بیشتر و تفریح و سرگرمی از طریق کتاب را دارد. این دو مهم چه از طریق کتب چاپی و چه از طریق فناوری های نوین اطلاعاتی و ارتباطی که فضای مجازی نماد عینی آن است به دست آید، نشان از توجه انسان به اهمیت مطالعه و کتابخوانی در شرایط مختلف دارد. مطالعه و کتابخوانی عامل اساسی توسعه و پیشرفت جوامع و یکی از مهمترین شاخص های توسعه آن است. برای تحقق این مهم لازم است تا از سوی دولتمردان و فعالان حوزه کتاب تدابیر و تمهیدات لازم برای فرهنگ سازی این امر خطیر صورت پذیرد. اما فرهنگ سازی برای مطالعه و کتابخوانی نباید فقط به شرایط معمول و عادی محدود شود بلکه فرهنگ سازی باید به گونه ای باشد که شهروندان حتی در بحرانی ترین شرایط نیز خود را نیازمند اطلاعات بدانند و برای دستیابی به آنان تلاش کنند. ویروس کرونا واقعیت تلخی است که دنیا را درگیر خود ساخته و زندگی شهروندان را با بسیاری از مشکلات مواجه کرده است تا جایی که بسیاری از روان شناسان و روان پزشکان نگران سلامت روحی و روانی شهروندان حتی پس از کنترل و مدیریت این ویروس هستند. نگرانی ها و اضطراب ناشی از خطرات جانی این ویروس زندگی را برای تمامی شهروندان جامعه جهانی تلخ و ناگوار کرده است که همین عامل وظیفه بسیاری از نهادهایی را که با سلامت روح و جسم مردم سر و کار دارند را چندین برابر ساخته است. در این بین کتابخانه ها نیز برای تسکین نگرانی ها و دغدغه های ناشی از خطرات و تهدیدات روحی و روانی ناشی از این ویروس پا به میدان گذاشتند و سعی کردند به روش های مختلف از جمله ارائه انواع منابع اطلاعاتی از جمله کتب ادبی و علمی عمومی از طریق فضای مجازی سهمی هر چند کوچک در کمک به شهروندان در شرایط ویژه کرونایی داشته باشند.

۳. فضای مجازی و مفهوم آن

به طور کلی - در فضای مجازی- فضایی نو و جدیدی برای شکل دهی به یک نوع زندگی که زندگی دوم نامیده می شود، در اختیار بشر قرار گرفته است، که یک فرد می تواند با چهره مطلوب و یا دلخواه خود حضور پیدا کرده، و با دیگران به تعامل بپردازد، و مبتنی بر رؤیاهای خویش و یا آنچه که در درون خود دارد، زندگی کند؛ اما هیچیک از مؤلفه های این زندگی واقعیت ندارند؛ ولی در زندگی افراد اثرگذارند؛ لذا مخاطراتی که در این نوع سبک زندگی مطرح است، برای همین منظور طرح می شود (بیدی و همکاران، ۱۳۹۶). در جامعه امروزی این امر روشن و واضح است که اگر سبک زندگی انسان هایی که در جامعه زندگی می کنند بر مبنای یک سری مباحث و مبانی مستحکم باشد مسلماً جامعه و مباحث مربوط به امور اجتماعی جامعه هم مستحکم خواهد شد. از این رو یکی از مسایل مهمی که امروزه نظر بسیاری از مسولین جامعه را به خود جلب کرده موضوع سبک زندگی و این که چه عواملی در آن دخالت دارند است. در طی سال های گذشته مقام معظم رهبری نیز بر این مورد تاکید فراوان داشته اند که این عوامل مشخص شده و در اختیار سازمان ها قرار گیرد یکی از این عوامل تاثیر فضای مجازی است. در واقع یکی از مباحثی که همیشه جزء دغدغه های اصلی جامعه در این زمینه بوده، تاثیر فضای سایبری و مجازی بر زندگی افراد است. و ما شاهد تاثیرگذاری فضای مجازی بر شیوه زندگی افراد بوده ایم و از تاثیر مخرب فضای مجازی بر شاخص های مختلف زندگی از پوشش، رفتار با دیگران، روابط دوستانه، دوست یابی، شغل، خواب و بیداری و... به طور آشکار به چشم می خورد. اکنون فضای مجازی به عنوان یک تهدید به شمار می آید اما با دادن آگاهی و آموزش اصولی در این باره به افراد جامعه از طریق آموزش و پرورش و سایر نهاد های مرتبط می توان این تهدید را به فرصت تبدیل کرد (جداوی و همکاران، ۱۳۹۶).

سبک زندگی شهروندان جامعه جهانی در جهان امروز به شدت تحت تاثیر فناوری های نوین اطلاعاتی و ارتباطی قرار گرفته است. این تاثیرگذاری تا حدی است که بسیاری از آنان برای انجام ساده ترین و پیش پا افتاده ترین امور روزانه خود از چنین فناوری هایی استفاده می کنند. گستردگی استفاده از فناوری ها سبب شده است که نبود آنها زندگی را دچار مشکل و انسان ها را دچار سردرگمی می کند زیرا فناوری های نوین اطلاعاتی و ارتباطی با زندگی بشر عجین شده اند و تصور دنیای بدون آنها زندگی را برای انسان سخت و دشوار می کند. اما نباید از این مهم نیز غافل بود که فناوری ها به بهبود زندگی بشر کمک شایان توجه کرده اند و باعث شده اند تا آنها از زندگی خود لذت و بهره بیشتری ببرند. ورود فناوری ها به زندگی انسان ها باعث شده است تا نوع نگاه و نگرش آنان نسبت به دنیا و پدیده های آن نیز دچار تحول شود؛ این بدان معناست که انسان به این سطح از درک و آگاهی رسیده است که بسیاری از فعالیت های فردی و اجتماعی خود را با بهره گیری از فناوری ها درست تر و دقیق تر انجام می دهد و به همین دلیل نیز نیاز است تا برای شناخت و بهره برداری هر چه بهتر از آنان تلاش کند. در شرایط کنونی هم شاهد هستیم که بسیاری از شهروندان امور روزمره خود را از طریق اینترنت و فضای مجازی انجام می دهند و با این کار هم تابع پروتکل های بهداشتی هستند و هم در کمترین زمان ممکن و با هزینه کمتر کار خود را انجام می دهند.

۴. فضای مجازی و توسعه کتابخوانی در شرایط کرونایی

در طول تاریخ، رشد علمی، تغییرات بسیاری داشته و در طی اعصار مختلف نوسان یافته، انسان از دوران اولیه زندگی خود همیشه در پی کشف حقایق علمی بوده و دست به اختراعات و اکتشافات زده است. این رشد علمی در کشورها متفاوت بوده است در کشور ایران از زمان تاسیس دارالفنون، به عنوان مدرسه ای رسمی در آموزش و پرورش تحولات شگرفی همراه با شکاف هایی در سطحی بزرگ رخ داده است. در اختیار نبودن کتاب کافی در دست مردم این مرزوبوم، متناسب نبودن مطالب با سطح سنی افراد و در نتیجه بی علاقه شدن آنها به امر مطالعه روندی را پدید آورده است که امروز شاهد آن هستیم. انگیزه های اجتماعی به

طور عمده تحت تاثیر اجتماعی که انسان در آن رشد کرده است قرار دارند و تنها به طور مستقیم، نیازهای زیستی او را برطرف می کنند. وقتی انگیزه های اجتماعی انسان را به دقت بررسی می کنیم، ریشه های آن را در تاریخ اجتماعی، در آنچه برای او اتفاق افتاده است می یابیم (مدنی، رضایی، ۱۳۹۷).

بیش از یک سال است که جهان با پدیده و مهمان ناخوانده ای به نام «کرونا» مواجه شده است. ویروسی که در حال حاضر حتی بر زبان آوردن نام آن برای اکثر شهروندان جامعه جهانی نگرانی و اضطراب خاصی را به دنبال دارد. ویروس کرونا اوقات همه شهروندان را تلخ و زندگی را برای آنان محدود و دلهره آور کرده است. اگر چه از آغاز شیوع این ویروس در سطح جهان دانشمندان و پژوهشگران فعالیت های علمی و تحقیقاتی خود را در جهت مقابله و مدیریت این ویروس به کار گرفته اند و به موفقیت های فراوانی نیز دست پیدا کرده اند اما حقیقت این است که از زمان شیوع این ویروس و پیامدها و ممنوعیت های ناشی از آن از جمله قرنطینه عمومی برای همه شهروندان جامعه جهانی، خطرات و تهدیدات فراوانی از بعد سلامت روحی و روانی متوجه همه مردمان جهان شدند. مردم در شرایطی قرار گرفتند که به اجبار می بایست ساعت ها از وقت خود را در منزل بگذارند که این وضعیت برای بسیاری از آنان تحمل ناپذیر بود و دولت مردان با استفاده از روش ها و راهکارهای متعدد به دنبال آن بودند که شهروندان در شرایط قرنطینه کرونایی دچار آسیب های روحی و روانی نشوند و برای این کار روش ها و برنامه های خاصی را به مرحله اجرا گذاشتند که در این بین کتابخانه ها از جمله کتابخانه های ملی و عمومی از رسالت اجتماعی خود غافل نمانند و بر آن شدند تا به شیوه های مختلف راه و زمینه را برای دستیابی علاقمندان کتب به منابع اطلاعاتی مورد نیازشان فراهم کند.

اگرچه در نگاه نخست فضای مجازی و کتابخوانی به عنوان رقبایی سخت برای همدیگر مطرح بوده و بسیاری شبکه های اجتماعی را دشمن نخست فرهنگ کتاب و کتابخوانی می دانند، اما برخی نیز معتقدند که می توان این تهدید را به فرصتی برای بسط و گسترش کتاب و کتابخوانی نیز تبدیل کرد. کتاب ها و شبکه های اجتماعی رقبای خطرناکی برای هم نیستند، چرا که می توان از هر دو برای افزایش سطح اطلاعات عمومی مناسب برای جامعه و در ادامه آن توسعه فرهنگ عمومی استفاده کرد، امری که بیش از همه با اراده اشخاص، هدف استفاده آن ها از این دو و برنامه ریزی های بلندمدت و خلاقانه در تماس است. در این ایام خاص و ویژه که فضای مجازی نقش مهمی در زندگی یافته می بایست برنامه ریزی ها به سمت استفاده از این فرصت جهت حفظ و بسط فرهنگ و سنت های نیکوی جامعه از جمله ارزش گذاری به کتاب و کتابخوانی صرف شود. با توجه به افزایش علاقه و حضور قشرهای مختلف جامعه بویژه نوجوانان و جوانان در فضاهای مجازی می توان از این ظرفیت به بهترین نحو برای توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی استفاده کرد، این فضا به دلیل دسترسی آسان و سریع می تواند بهترین ظرفیت برای گسترش فرهنگ مطالعه در جامعه باشند!

در شرایط کرونایی بسیاری از کتابخانه ها، ناشران کتاب و کتاب فروشان و حتی بسیاری از موسسات حقیقی و حقوقی با طراحی نرم افزارهای مختلف و از طریق فضای مجازی بر آن شدند تا ارتباط مراجعین و علاقمندان به کتاب و کتابخوانی را برای کتابخوانان فراهم سازند. اهمیت این موضوع به حدی بوده است که برخی از فعالیت ها در این زمینه جنبه جهانی پیدا کرده و به گونه ای عمل شده که شهروندان در نقاط مختلف جهان بتوانند از خدمات مربوط به ارائه منابع کتابخانه در سایر کشورهای جهان بهره مند شوند. طبق آنچه در صفحه اصلی وب سایت کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران درج شد، این کتابخانه اقدامات مفید و ارزشمندی را در شرایط کرونایی برای مراجعان خود فراهم ساخته است: «به گزارش روابط عمومی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، دسترسی به کتابخانه ملی دیجیتال این سازمان با ۱۳ هزار عکس تاریخی، حدود ۳۷ هزار نسخه خطی، ۱۵ هزار کتاب چاپی نفیس، ۴ هزار کتاب چاپ سنگی، ۱۰۰ هزار پرونده و ۲۲۰ هزار پایان نامه از تاریخ ۲۶ اسفند ۱۳۹۸ برای اعضا از خارج از سازمان باز خواهد شد. اعضا می توانند جهت دسترسی به این کتابخانه از طریق آدرس <http://dl.nlai.ir/> و با وارد کردن شماره عضویت به عنوان شماره کاربری و کد ملی به عنوان پسورد از مدارک

کتابخانه دیجیتال استفاده کنند. عضویت و استفاده از این پایگاه رایگان است و همه اعضای فعال سازمان اسناد و کتابخانه ملی از سال ۱۳۹۲ تاکنون به صورت پیش فرض عضو پایگاه کتابخانه و اسناد دیجیتال سازمان شده اند که می توانند با استفاده از شماره عضویت و کدملی به راحتی از این منابع استفاده کنند^۲.

در اقدامی دیگر کتابخانه ملی امکان ارائه خدمات حضوری از منابع آرشیوی پژوهشگران را فراهم ساخت: «مدیرکل خدمات آرشیوی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران از ارائه خدمات غیر حضوری در ایام کرونا و امکان دسترسی به اسناد موجود در آرشیو ملی ایران با ارسال ایمیل برای بهره مندی پژوهشگران خبر داد. به گزارش روابط عمومی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، حامد ایرانشاهی مدیرکل خدمات آرشیوی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران با اعلام این خبر در توضیح جزئیات گفت: با توجه به گسترش ویروس کرونا، دریافت نیاز کاربران و اسکن اسناد و ارسال از طریق ایمیل بیش از گذشته شده است. وی ادامه داد: با تلاش مجموعه این اداره کل، دسترسی به خدمات آرشیوی تسریع و تسهیل شده است و البته ملاحظاتی در ظرفیت اسکن اسناد وجود دارد که امیدواریم در سال جاری با افزایش ظرفیت دیجیتال سازی اسناد، مراجعان در حداقل زمان ممکن به خواسته خود برسند. ایرانشاهی یادآور شد: کاربران می توانند درخواست های خود را به آدرس-Research-room@nlai.ir ایمیل کنند و از این طریق از خدمات آرشیوی بهره مند شوند. استفاده از اسناد برای عموم مردم آزاد بوده و اسناد درخواستی پژوهشگران براساس آیین نامه نحوه دسترسی به اسناد آرشیوی در اختیار آنها قرار می گیرد^۳. بر اساس آنچه در وب سایت های رسمی و پورتال اطلاع رسانی کتابخانه های عمومی کشور آمده است بسیاری از کتابخانه های عمومی شرایطی را فراهم ساختند تا مراجعین و اعضاء کتابخانه ها بتوانند بدون کمترین زحمت و مراجعه، از خدمات این نوع کتابخانه ها بهره مند شوند. آنچه مسلم است از ابتدای شیوع ویروس کرونا و پیامدهای ناشی از آن که یکی از آنها ایجاد محدودیت برای مراجعه حضوری کتابخوانان به کتابخانه ها بوده است، کتابخانه های مختلف و به ویژه کتابخانه های ملی و عمومی پا به میدان عمل گذاشتند و با تسهیل ارائه خدمت به مراجعان خود، نه تنها باعث استمرار برقراری ارتباط مراجعان با کتابخانه ها را فراهم ساختند بلکه به توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی نیز کمک شایان توجه کردند.

۵. بحث و نتیجه گیری

پدیده کرونا تجربه تلخی در حوزه بهداشت و سلامت نوع بشر است که مشکلات متعدد و فراوانی را برای زندگی مردمان جهان فراهم ساخت. قرنطینه، محدودیت های تردد و شرکت در اجتماعات و فاصله گذاری اجتماعی از جمله پیامدهای تلخی بوده است که این ویروس برای زندگی بشر داشته است. اگر چه از آغاز شیوع این ویروس و ابتلا بسیاری از شهروندان جامعه جهانی به آن، تلاش های فراوانی توسط محققان و پژوهشگران به ویژه در حوزه علوم پزشکی برای تولید واکسن و درمان آن آغاز شده و موفقیت های فراوانی نیز حاصل شده است اما حقیقت امر این است که کرونا نه تنها شهروندان را به لحاظ جسمی درگیر و مبتلا می کند بلکه بر روح و روان آنان نیز تاثیر بسیار منفی دارد و به همین جهت است که روان شناسان و روانکاوان بر این اعتقادند که باید برای بازگرداندن سلامت روحی شهروندان به حالت عادی و زندگی طبیعی بعد از پایان دوره کرونایی تلاش کرد. یکی از کارهای ارزنده ای که از گذشته دور تا زمان حال به عنوان یک راهکار برای تمديد اعصاب و پرکردن اوقات فراغت از آن یاد می شد مطالعه و کتابخوانی بوده است که این مهم از زمان شیوع ویروس کرونا و محدودیت های ناشی از عدم مراجعه به کتابخانه ها، بر میزان مراجعه و استفاده مراجعان از کتابخانه ها تاثیر بسیار منفی داشته است. اما اتفاق جالبی که در این مدت رخ داد این بود که بسیاری از کتابخانه ها، ناشران و کتابفروشان به منظور پر کردن اوقات فراغت

^۲-http://www.nlai.ir/enterprise-news/-/asset_publisher/5Xxp6q5vfs9r/content/--7258

^۳-http://www.nlai.ir/enterprise-news/-/asset_publisher/5Xxp6q5vfs9r/content/--8006

شهروندان و توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی، فعالیت های خود را در بستر فضای مجازی گسترش دادند و به گونه ای عمل کردند که شهروندان در اقصی نقط جهان بتوانند کتب مورد نیاز خود، به ویژه کتاب هایی را که بیشتر جنبه تفریح و سرگرمی دارند را بدون کمترین مشکل دریافت و مورد مطالعه قرار دهند که این خود نشان از تعهد کتابخانه ها و عوامل دخیل در نشر کتاب به رسالت اجتماعی خود در قبال جامعه است که بسیار هم قابل تحسین است. در واقع در دوره و شرایط کرونایی کتابخانه ها و فعالان حوزه نشر با افزایش فعالیت خود در فضای مجازی و ارائه انواع منابع کتابخانه ای، به گونه ای عمل کردند که علاقمندان به کتاب احساس ناخوشایندی نسبت به وضع موجود نداشته باشند و اطمینان پیدا کنند که می توانند در شرایط سخت و بحرانی نیز نیازهای اطلاعاتی خود را تامین کنند.

منابع و مراجع

۱. اکبری تبار، ع.ا. (۱۳۸۹)، "فعالیت گروهی کتاب محور در شبکه های اجتماعی مجازی؛ بررسی گروه های مرتبط با کتاب در شبکه اجتماعی مجازی یو ۲۴) شبکه اجتماعی متخصصان ایران)"، فصلنامه کتاب مهر، سال اول، شماره اول.
۲. جداوی، ح، سهرابی، ا، صادقی، ق. (۱۳۹۶)، "تاثیر فضای مجازی بر سبک زندگی"، همایش علمی پژوهشی استانی راهبردها و راهکارهای ارتقاء کیفیت در آموزش و پرورش، میناب.
۳. حامل، س. (۱۴۰۰)، "تاثیر کتابخوانی بر کودکان"، دومین کنفرانس بین المللی مدیریت، گردشگری و تکنولوژی، پنانگ: مالزی.
۴. زارعی، ع. (۱۳۸۲)، "رسانه ملی و فرهنگ کتابخوانی". قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، چاپ اول.
- دادگران، س.م.، خرازی آذر، ر.، دبلشکی، ف. (۱۳۹۶)، "نقش شبکه های اجتماعی بر ترویج فرهنگ کتابخوانی (مطالعه موردی، دنبال کنندگان صفحه کتابدونی در شبکه اجتماعی اینستاگرام)"، فصلنامه راهبر فرهنگی اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۳۴، ۲۲-۲۰۷.
۵. دبیانی، م.ح.، تقی پناهی، ف. (۱۳۸۷)، "بررسی عوامل مؤثر بر انگیزه های مطالعه در دانش آموزان ابتدایی و راهنمایی"، فصلنامه کتابداری و اطلاع رسانی، دوره ۱۱، شماره ۵۶، ۳-۲۸.
۶. صبا، ا. (۱۳۷۱)، "شیوه بهره گیری از کتابخانه و منابع آن (آشنایی با کتابخانه و اصول کتابداری)"، تهران: دانشگاه پیام نور
۷. ضیایی، ث. (۱۳۹۷)، "مطالعه عوامل مشوق و بازدارنده مطالعه در میان مراجعان کتابخانه های عمومی شهر مشهد"، فصلنامه مدیریت اطلاعات و دانش شناسی، دوره پنج، شماره ۳، ۲۰-۱۱.
۸. فاضلی، ن. (۱۳۸۰)، "درآمدی جامع هشناختی به پدیده و گفتمان کتاب در ایران معاصر". کتاب مهر (۲)، ۴-۴۹.
۹. مدنی، س.ع. و رضایی، ش. (۱۳۹۷)، "اهمیت و ضرورت مطالعه در جوامع امروزی"، اولین همایش بزرگ مطالعات و پژوهش های علمی علوم انسانی، تهران.
۱۰. ملک ریسی، ل.، خمر، ا.، سارانی، م.ع. و پیری، ج. (۱۳۹۴)، "بررسی تاثیر فضای مجازی بر سبک زندگی خانواده"، کنفرانس ملی هزاره سوم و علوم انسانی، شیراز.